

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Η ΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΓΕΝΟΥΣ

ΕΝ ΤΩ, ΤΟΥΡΚΙΚΩ ΚΡΑΤΕΙ
ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΙΝ ΤΗΣ ΚΠΟΛΕΩΣ*

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ

Οί υπόδουλοι, συγκεντρωμένοι ὄντες περὶ τὴν Ἐκκλησίαν, ἠδυνήθησαν ν' ἀποφύγωσι τὴν πρὸς τοὺς κατακτητὰς ἀφομοίωσιν καὶ τὸν ἀθρόον ἐξισλαμισμὸν. Θρησκεία, γλῶσσα, ἥθη καὶ ἔθιμα, πολιτισμὸς, ἔθνικὸς χαρακτήρ, διήνοιξαν μεταξὺ τῶν κατακτητῶν καὶ τῶν υποδούλων χάσμα, οὕτως ὥστε, παρὰ τὰς ἀναποφεύκτους σχέσεις, ἔμειναν, ὡς ἐλέχθη ἤδη, κεχωρισμένοι ὅπως τὸ ἔλαιον καὶ τὸ ὕδωρ. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἔμεινε συμπαγὲς καὶ ξένον σῶμα ἐν τῷ ὀθωμανικῷ Κράτει. Ἀληθῶς δὲ οὐδὲν τῶν ἐπὶ γῆς ἔθνῶν εἰς ὁμοίαν ἢ παρεμφερεῖς περιελθόν συμφορὰς ἀνέδειξεν ἢ πλείονα καρτερίαν ἢ μείζονα δραστηριότητα¹. Ὁ κατακτητὴς ἤρπαζε μὲν διηγεκῶς παρὰ τῶν υποδούλων τὰς ἐκλεκτοτέρας παρθένους καὶ τοὺς εὐρωστοτέρους ἐφήβους, δὲν ἠδυνήθη ὁμοῦς ν' ἀφομοιώσῃ τὸ σύνολον τῶν υποδούλων, οἵτινες ἐζήσαν κεχωρισμένοι ἀπ' αὐτοῦ. Ἡ Ἐκκλησία δ' ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις τῶν μεγάλων θλίψεων, παρίστατο ἄγγελος παρήγορος τῶν δουλωθέντων, συκρατοῦσα αὐτοὺς καὶ σώζουσα. Αὕτη δὲν ὑπῆρξεν μόνον ἡ τῆς θρησκείας ἀντιπρόσωπος, ἀλλὰ καὶ διετήρησε τὴν γλῶσσαν, τὰ πατροπαράδοτα ἥθη καὶ ἔθιμα, τὸν πολιτισμὸν, τὸν ἔθνικὸν αὐτῶν χαρακτήρα, πρώτη ὑφισταμένη καὶ πρώτη τὰ βαρύτερα πλήγματα ἀποκρούουσα. Ὁ ἱερός Κληρὸς, ρακένδυτος καὶ ἀμαθής, τὸ πλείστον ἐν τοῖς ζοφεραῖς ἐκείνοις χρόνοις τῆς δουλείας, ὑπῆρξε θαυμάσιον τῆς Ἐκκλησίας ὄργανον, παράγων πνευματικὸς καὶ ἠθικὸς ἀνεκτίμητος. Οἱ δὲ λογάδες τοῦ Γένους συμμετέχοντες τῶν τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας περιέστελλον μὲν πᾶσαν τυχὸν αὐθαίρετον καὶ αὐταρχικὴν τοῦ Πατριάρχου ἐξουσίαν, καθυποβάλλοντες δὲ τὸν Κληρὸν εἰς κανονισμούς, διέθετον τὰς προσόδους τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ δύνανται ἐν κατεπειγούσαις περιστάσεσι νὰ ἐξιλεῶσι διὰ χρημάτων τὴν ὀργάνην τῆς τουρκικῆς Κυ-

* Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγούμενου τεύχους σ. 24

1. Παπαρρηγόπουλος, ἐνθ' ἄν. Β, 695. Προβλ. Καρολίδου, ἐνθ' ἄν. Β, 26. Νερούλος, ἐνθ' ἄν. σ. 78. Schmittt, ἐνθ' ἄν. σ. 52.

βερνήσεως, ἢ ν' ἀποκτώσι τὴν εὐνοίαν τῶν λειτουργῶν αὐτῆς ὑπὲρ τῶν καταδυναστευομένων².

Ἡ περὶ τὸ Πατριαρχεῖον ΚΠ. συγκεντρωθεῖσα ἑλληνικὴ Ἀριστοκρατία κατὰ τὸν 15^{ον} αἰῶνα ἤρξατο καταλαμβάνουσα διάφορα πολιτικὰ ἐν Τουρκίᾳ ἀξιώματα. Ἕλληνες διωρίζοντο διερμηνεῖς καὶ σύμβουλοι (ἐξ ἀπορρήτων) καὶ ἀνώτατοι λειτουργοὶ τοῦ Κράτους, ἐξακολουθοῦντες νὰ προσφέρωσι τὰς ὑπηρεσίας των εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὸ δουλεῦον Γένος, ὡς ὁ *Παναγιωτάκης Νικολάιος*, ὅστις τῷ 1673 διορισθεὶς μέγας Διερμηνεὺς τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας, τῷ 1698 περιεβλήθη καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐξ ἀπορρήτων. Ὡσαύτως Ἕλληνες διωρίζοντο ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 17^{ου} αἰῶνος, ἀπὸ τοῦ 1711 ἐν Μολδαυίᾳ καὶ ἀπὸ τοῦ 1716 ἐν Βλαχίᾳ, Ἡγεμόνες τῶν παραδουναβίων χωρῶν. Οἱ ἡγεμόνες, μετὰ τὸν διορισμὸν αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου, ἐγκαθιδρύνοντο ἐπίσημως ἐν τῇ ἀξιώματι αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου, ὡς τὸ πάλαι οἱ Βασιλεῖς ΚΠ. δι' ἰδίας ἐκκλησιαστικῆς τελετῆς³. Ἐν τῇ προσωπῶν δὲ τῶν ἐλλήνων ἡγεμόνων ἡ Ἐκκλησία καὶ τὸ δουλεῦον Γένος ἀπέκτησαν μεγάλους καὶ ἰσχυροὺς προστάτας, γένηαίους χορηγοὺς καὶ ἰδεργέτας, διὰ τῆς φιλομουσίας αὐτῶν καταστήσαντας τὰς παραδουναβίους χώρας σπουδαιότατον πνευματικὸν κέντρον, εἰς ὃ κατέφευγον πάντες οἱ λόγιοι ἄνδρες καὶ παρ' ὃ ἤρξαντο φωτιζόμεναι αἱ ἐν ζόφῳ διατελοῦσαι ἑλληνικαὶ χώραι. Ναοὶ καὶ μοναστήρια καὶ Σχολαὶ καὶ φιλανθρωπικὰ καθιδρύματα πασῶν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν πρωτίστους εὐρον χορηγοὺς καὶ μεγαλοδωροὺς εὐεργέτας τοὺς Ἕλληνας Ἡγεμόνας, ἀχειδῶς παρέχοντας καὶ χρήματα καὶ κτήματα πρὸς συντήρησιν αὐτῶν⁴. Ἀλλὰ καὶ αἱ πα-

1. Σύνοψις ἱστορικῆ, «Ἀθηνᾶ» σ. 30.

2. Ἰ. Φιλήμονος, Δοκίμιον, σ. 49 ἐξ.

3. Ἰ. Φηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν, σ. 781. Κ. Ψάχου, Σημειώματα Κωνσταντίνου Πρωτοφάλλου, Τάξις προχειρίσεως τῶν ἡγεμόνων Βλαχίας, ἐν «Φόρμιγγι» Ἀθηνῶν φιλ. 30 Νοεμβρίου 31 Δεκεμβρίου 1907. Κ. Δουβουνιώτου, Περὶ τῆς ἐκκλήσεως καὶ ἐγκαθιδρύσεως τοῦ Ἀδῆντου τῆς Βλαχίας, «Ἀνάπαισις» Ἀθηνῶν ΛΕ, 1922 ἀριθμ. 13. Α. Παναδοπούλου Κεραμέως, Ἑλληνικὰ κείμενα χρήσιμα τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ρωμανίας (ἐν τῇ αἰρηῶν: E. He Hurmuzaki, Documente privitoare la Istoria Romanilor, vol. XIII) Ἐν Βουκουρεστίῳ 1909, σ. 535-56.

4. Ἐ. Π. Ἰ. Σταματιάδου, Βιογραφίαι τῶν ἐλλήνων μεγάλων διερμηνέων. Ἐν Ἀθῆναις 1865. Ζ. Αλλόνη, Essai sur les Phanariotes, Marseille 1824. E. Legrand, Epistolaire grec, Paris 1888. Heimbach, Griechisch-christliches Recht im Mittelalter und in der Neuzeit, ἐν Ersch und Gruber Encyclopädie, Band 87, σ. 56 ἐξ. Νερούλος, ἐνθ' ἄν. σ. 57 ἐξ. Παπαρρηγόπουλος, Ε. 519 ἐξ. Π. Καρολιδής, Ἱστορία τοῦ 15^{ου} αἰῶνος Β, 58-66. Hertzberr, ἐνθ' ἄν. 11,91 ἐξ. Μ. Ραυβαύδ, ἐνθ' ἄν. 1, 99 ἐξ. Ὅπως ἐχθρική, καὶ ἀνακριθῆς ἡ τοῦ Μ. Φ. Ζαγγώνη. Πραγματεία περὶ τῶν ἡγεμόνων τῆς Μολδοβλαχίας τῶν ἐκ ΚΠόλεως γνωστῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα Φαναριῶται ἢ ἔκθεσις περὶ τῆς ἐν τῇ ὀθωμ. Αὐτοκρατο-

ραδουνάβιοι χῶραι διὰ τῶν ἐλλήνων Ἡγεμόνων εἰς νέον εἰσῆλθον στάδιον ἀκμῆς, ἀνανήψασα ἀπὸ τῆς τουρκικῆς δουλείας καὶ ἀπὸ τῆς ἐπὶ τῶν προτέρων ἡγεμόνων κακοδαιμονίας. Οἱ Ἕλληνες ἡγεμόνες ἀπῆλλαξαν τοὺς ἰθαγενεῖς γεωργοὺς τῆς δουλείας ὑπεκέρασαν τὰ μεγάλα δεινὰ τῆς ἀγγαρείας, ἐνεκαίνισαν παρὰ τοῖς Μολδοβλάχοις ἀρχὰς πολιτισμοῦ καὶ ἡμερώσεως, οὐδαμῶς δὲ οὐδέποτε ἐσκέφθησαν νὰ ἐξελληνίσωσι τὸν ἐγγῶριον πληθυσμὸν ἢ ν' ἀλλοιώσωσι τὸν ἐθνικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα. Ἀπ' ἐναντίας μάλιστα ἐσπούδασαν νὰ ἐξαγάγωσιν αὐτὸν ἐκ τοῦ ἀπεριγράπτου πνευματικοῦ ζόφου, ἐν ᾧ διετέλει, ν' ἀναπτύξωσι τὸ ἐθνικὸν αὐτοῦ φρόνημα καὶ τὴν γλῶσσαν, διὰ τῆς μεταφράσεως τῶν Ἀγίων Γραφῶν εἰς τὴν ρουμουνικὴν γλῶσσαν καὶ τῆς φιλολογικῆς αὐτῆς διαμορφώσεως διὰ τῆς συντάξεως Γραμματικῆς. Κατ' ἐπιταγὴν τοῦ ἡγεμόνος Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου κατεσκευάσθη διὰ χαρὰ κτήρων δεδανεισμένων ἐκ τοῦ ἐλληνικοῦ καὶ τοῦ σλαβωνικοῦ ἀλφαβήτου βλαχικὴ Γραμματικὴ προωρισμένη εἰς διδασκαλίαν τοῦ κοινοῦ λαοῦ, ἀνεγινώσκετο δὲ βλαχιστὶ τὸ Εὐαγγέλιον ἐν πᾶσι τοῖς ναοῖς'.

Εἰς τὰς παλαιὰς ἐλληνικὰς ἀριστοκρατικὰς οἰκογενεῖας διὰ τοῦ πλοῦτου καὶ τῶν ἀξιωμάτων προσετέθησαν νέαι οἰκογένειαι τῶν «Φαναριωτῶν», αἵτινες διεφημίζοντο διὰ τῶν πολλῶν εὐεργεσιῶν αὐτῶν καὶ τοῖς λοιπῆς δράσεως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ Φαναριῶται δὲν ἐχρησιμοποιοῦν ἐνίοτε ἐπὶ καλῶ τὴν μεγάλην αὐτῶν πολιτικὴν ἰσχὺν καὶ τὸν πλοῦτον, ἢ δὲ ἀνάμειξις αὐτῶν εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας πράγματα ἐνίοτε ἐβλαπτε. Ἄλλ' ἐν τῇ ἐκτιμῇσι τῆς δράσεως τῶν Φαναριωτῶν, οὐς ἀταλαιπύρως ἐκακολόγησάν τινες τῶν ἱστορικῶν, δεόν νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει τοὺς ἔρους τῆς ζωῆς καὶ τὰς περιστάσεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τὴν ἀπερίγραπτον κακοπιστίαν καὶ καχυποψίαν τῶν κυβερνῶντων, τὴν ἀθλιό-

ρία ἐπιρροήν αὐτῶν κατὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς ἐπικινδύνου παραδοχῆς αὐτῶν εἰς τὴν κυβερνησιν τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος, μεταφρ. ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ ὑπὸ Βλασίου Βαλτινοῦ, Ἐν Ἀθήναις 1855. Μοσχόπουλου, Οἱ Φαναριῶται ἀπολογούμενοι ἐκ τοῦ τάφου, Ἐν Βουκουρεστίῳ 1898. Συνήθως τοῦ κυρίου ὀνόματος τῶν ἡγεμόνων προτάσεται τὸ ὄνομα Ἰωάννης (οἶον Ἰωάννης Ἀλέξανδρος Μαυρακορδάτος) ὅπερ εἶναι τίτλος, προσεθὺν ἐξ ἐξελληνίσεως τῆς λέξεως Ἀγιάν ἢ Γιάν (ἀραβιστὶ Ἀϊάν) σημαίνουσης τουρκιστὶ τὸν πρόκριτον, ἀρχηγόν (ἐντεῦθεν ὁ Μωρ-Ἀγιάννης, ἢ Ἀγιάνης τοῦ Μωριά).

1. Νεγούλιος, ἐνθ' ἂν σ. 225 ἐξ. Δ Θερεϊανοῦ, Ἀδαμάντιος Κοραῆς. Τεργέστη 1897, Α. 29. Theodore Blancard, Les Maurogeni, Essai d'étude additionnelle à l'histoire moderne de la Grèce, de la Turquie et de la Roumanie, Paris 1893, σελ. 1 ἐξ. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ: Les Maurogeni, Histoire d' Orient (de 1700 à nos jours) t. 1—11, Paris 1909 Χρυσόστομου Παπαδοπούλου (Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν) Αἱ Ὀρθόδοξοι Ἐκκλησίαι Σερβικὴ καὶ Ρουμανικὴ κατὰ τὸ ἱστορικὸν αὐτῶν παρελθόν καὶ τὴν νέαν συγκρότησιν, Ἐν Ἱεροσολύμοις '923, σ. 79 ἐξ.

τητα, ἐν ἣ διετέλει τὸ ὀθωμανικὸν Κράτος, καὶ τὴν αὐθαίρεσίαν τῶν Σουλτάνων, οἵτινες ἐν μιᾷ στιγμῇ ἠδύνατο νὰ διατάξωσι τὸν νόμον τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ἡγεμόνος ἢ φαναριώτου, τὴν διαρπαγὴν τῆς περιουσίας αὐτοῦ. Ἄλλως τε καὶ τὸ φαῦλον πολιτικὸν περιβάλλον ἠδύνατο νὰ διαφθείρῃ τοὺς ἀσθενεστέρους χαρακτῆρας. Γενικῶς δ' εἶπειν οἱ Φαναριῶται παρέσχον μεγίστην καὶ ἀνεκτίμητον ὑπηρεσίαν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ Γένος. Συνδεόμενοι μετὰ τῶν ὑπουργῶν καὶ τῶν τούρκων μεγιστάνων ἐκμυθῶντες καὶ λαλοῦντες τὴν τουρκικὴν γλῶσσαν καὶ αὐτῶν τῶν τούρκων καλύτερον, ἀντιπροσωπεύοντες τὰς Εὐρωπαϊκὰς Δυνάμεις ὡς πρόξενoi καὶ προστατευόμενοι αὐτῶν, διεξάγοντες παρ' αὐταῖς ὡς ὑπάλληλοι τῆς τουρκικῆς Κυβερνήσεως σπουδαιοτάτας λειτουργίας, δι' ἧς ἔλωσ ἀνίκανοι ἦσαν οἱ τούρκοι, ὑπῆρξαν παρ' αὐτοῖς οἱ διαπρεπέστεροι ἀντιπρόσωποι τῶν τυραννουμένων ἡμογενῶν, παρέχοντες πᾶσαν προστασίαν. ὁσάκις ἠδύνατο¹. Καὶ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῶν τούρκων δὲν ἔπαυον ὄντες χριστιανοὶ καὶ ἕλληνες.

Τοιοῦτοι ὄντες οἱ Φαναριῶται ὠφέλησαν μεγάλως τὴν Ἐκκλησίαν κατὰ τοὺς δεινοὺς ἐκείνους χρόνους τῶν διωγμῶν καὶ τῶν θλίψεων. Ἀπέκτησαν δὲ ἰδιαιτέραν τιὰ θέσιν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, καταλαμβάνοντες τὰ ἀυλικὰ τοῦ Πατριαρχείου τιμητικὰ ἀξιώματα (ὀφφίκια) καὶ προϊστάμενοι τῆς ἐκκλησιαστικῆς κινήσεως, διεκρίνοντο πολλάκις ἐπὶ τῇ θεολογικῇ αὐτῶν μορφώσει. Ὁ πρῶτος Διεριμηνεὺς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης Παναγιώτης Νικουσιος διεξήγαγε θεολογικὰς συζητήσεις καὶ πρὸς μουσουλμάνους ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἐξέδωκε δὲ καὶ διάφορα θεολογικὰ συγγράμματα². Διαπρεπέστερος αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ὅστις γεννηθεὶς ἐν ΚΠόλει τῷ 1636 ἐκ πατρὸς Χίου, τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου, μεταξेमπόρου, καὶ τῆς Ρωξάνδρας, γυναικὸς ἐλλογιμωτάτης, ἣτις ἐπεμελήθη τῆς παιδείσεως τοῦ υἱοῦ τῆς ἐν ΚΠόλει καὶ εἶτα ἐν Ἰταλίᾳ. ἔγθα ἐσπούδασεν ὁ Ἀλέξανδρος τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν Ἰατρικὴν. Ἐπανελθὼν εἰς ΚΠολιν ἐχρημάτισε καθηγητῆς τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, ἀπὸ δὲ τοῦ

1 Νερούλιος, ἐνθ' ἄν. σ. 63—66. Π. Κοντογιάννη. Οἱ προστατευόμενοι, Ἐν Ἀθήναις 1917, σ. 36 ἔξ.

2 Καισαρίου Ἀπόντε, Χρονογράφος, παρὰ Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλιοθ. Γ, 10. Ὑψηλάντου, ἐνθ' ἄν. σ. 163. Σ. 5. Α. Μηλιαράκη, Οἰκογένεια Μαμμωνᾶ, Ἐν Ἀθήναις 1902. Ἰωάννου Σακελλίωνος, Παναγιωτάκη τοῦ Μαμμωνᾶ, τοῦ χρηματίσαντος μεγάλου ἐρμηνέως πρώτου χριστιανοῦ τῆς τῶν ὀθωμανῶν Βασιλείας. Διάλεξις μετὰ τινος Βανλῆ ἐφένδου Μουσουλμάνου, διδασκάλου τῶν τούρκων, ἐν Δελτίῳ ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος Γ, 1889, σ. 235—273. E. Legran, Βιβλιογραφία ἑλληνική (XVII siècle) V, 426—7. Κ. Σάθα, Νεοελληνικὴ φιλολογία, σ. 331—3.

1671 διὰ τοῦ Νικουσίου προσελήφθη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς τουρκικῆς Κυβερνήσεως, διορισθεὶς Μ. Διερμηνεὺς μετὰ τινα ἔτη. Παρὰ τὸ μέγα αὐτοῦ ἀξίωμα ἐνεργῶς συμμετέσχεν πάντων τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ ἐκκλησιαστικῶν καὶ θεολογικῶν ζητημάτων, καθ' ὃν χρόνον τοσοῦτον διέπρεπεν ἐν τῇ πολιτικῇ δράσει ὥστε προϋτρέπη μὲν νὰ δεχθῆ τὸν ἰσλαμισμόν ὅπως προβιβισθῆ εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ Μ. Βεζύρου, ἀλλ' ἀπέκρουσε τὴν πρότασιν. Καὶ τὰ λοιπὰ μὲν αὐτοῦ συγγράμματα παριστῶσιν αὐτὸν ἀληθῶς «πάμμουσον ἱεραῶν παιδείας ἐνδιαίτημα, σεμνὴν καὶ πολῦτιμον θεολογίαν κιβωτόν, στόμα ὀρθοδοξίας ἀκαταπόνητον, καὶ ἀνυπόστατον τῆς Ἐκκλησίας ὑπέρμαχον καὶ θερμὸν συνήγορον τῶν δογμάτων αὐτῆς, διώκτην δὲ ἀμείλικτον τῶν νεωτεριζόντων καὶ ὀπωσοῦν εἰς αὐτὴν ἀσεβούντων»¹, ἀλλ' ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ ἰδίᾳ ἐμφαίνεται ὁ ἀπέραντος αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας ζήλος. Τρανὰ δὲ τεκμήρια τῆς ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας μερίμνης τοῦ ἔδωκεν ὁ Μαυροκορδάτος, ὡς πρὸ αὐτοῦ ὁ Νικουσίος, ἐν τῷ ζητήματι τῶν Ἁγίων Τόπων. Ἡ δράσις τοιούτων ἀνδρῶν, συνεργαζομένων μετὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐνίσχυε τὰς πρὸς αὐτὴν δεσμοὺς τοῦ λαοῦ, πρὸς ὃν αὐτὴ διετέλει, ἄλλως τε, εἰς ἄμεσον ἐπικοινωνίαν καὶ δι' ἄλλων μὲν τρόπων ἰδίᾳ δὲ διὰ τῆς ἐσωτερικῆς κοινοτικῆς ὀργανώσεως.

Ἡ προνομιούχος θέσις τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ τουρκικῷ Κράτει ἐπέτρεψε καὶ τὴν Κοινοτικὴν ὀργάνωσιν τοῦ Γένους, διότι, ὡς εἶδομεν, αὐτὴν ταύτην τὴν Ἐκκλησίαν ἀνεγνώρισεν ὁ πορθητῆς τῆς ΚΠόλεως ὡς Κοινότητα, ἐμπεριλαμβάνουσαν πάντας τοὺς ὀρθοδόξους χριστιανοὺς

1. Κ α ι σ α ρ ί ο υ Δ α π ὄ ν τ α, Χρονογράφος, ἐνθ' ἄν. Γ, 15 ἐξ. Θ. Λ ι δ α δ ἄ, Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τοῦ ἐξ ἀπορρήτων ἐπιστολαί. Ἐν Τεργέστη 1879, σ. πθ'. Πρβλ. Ἀ λ ε ξ ἄ ν δ ρ ο υ Σ τ ο ὕ ρ τ ζ α, Ἑλληνικαὶ φυσιογνωμίαι παραγνωρισθεῖσαι, Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὁ ἐξ Ἀπορρήτων (1641—1709) μεταφρ. ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἑλληνισμός» Ἐν Ἀθήναις 1912, ΙΕ'. σ. 462 ἐξ. Σ ο φ ο κ λ ε ο υ ς, Σημειώσεις εἰς τὸν βίον τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, ἐν «Πανδώρα» 1871 φυλ. 518. E. L e g r a n d, Genealogie des Maurocordato de Constantinople, redigée d'apres des documents inédits, Paris 1900. Κ. Σ ἄ θ α, Νεοελληνικὴ φιλολογία, σ. 385 ἐξ. Π. Ἀ ρ γ υ ρ ο π ο ὕ λ ο υ, Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὁ ἐξ ἀπορρήτων. Λόγος ἐκφωνηθεὶς τὴν 28 Σεπτεμβρίου 1852. Ἐν τῷ τεύχει. Λόγοι ἐκφωνηθέντες τὴν 28 Σεπτεμβρίου 1852 παρὰ τοῦ πρώην Πρυτάνεως Σπ. Πήλικα παραδίδοντος τὴν πρυτανείαν τοῦ Ὀθωνείου Πανεπιστημίου καὶ τοῦ καθηγητοῦ Περικλέους Ἀργυροπούλου διαδεχομένου αὐτὴν, Ἐν Ἀθήναις 1853, σ. 32—53 πρβλ. Α. Π α π α δ ο π ο ὕ λ ο υ—Κ ε ρ α μ ε ῶ ς, Ἑλληνικά κείμενα χρήσιμα τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ρωμανίας σ. α'. σημ. 2.

ὕψηλούς τοῦ νέου Κράτους. Ἡ κοινοτική ὀργάνωσις δὲν συνετελέσθη διὰ μιᾶς καὶ κατὰ προδιαγεγραμμένας τινὰς ἀρχάς, ἀλλ' ἀρξαμένη ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς ἀλώσεως ἐξελίχθη θαυμασίως μέχρι τέλους τοῦ 19. αἰῶνος, ἔχουσα μὲν ἐνιαχοῦ τοπικάς τινὰς διαφοράς, ἀλλὰ γενικῶς ἐμφανιζομένη ὁμοιομόρφως καὶ καθ' ὄρισμένον σύστημα.

Ἐκάστη πόλις καὶ ἕκαστον ἔτι χωρίον, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐλέχθη, ἀποτελεῖ ἰδίαν Κοινότητα, ἧς οἱ προϊστάμενοι διηύθυναν αὐτὴν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῆς Ἐκκλησίας. Μόνον τὰ ἀνά τὰς μεγάλας γαιοκτησίας ἐγκατεσπαρμένα χωρία ἐστεροῦντο ἰδίας Κοινότητος, διευθυρόμενα ὑπὸ Ἐπιστάτου, ὃν διώριζεν ὁ ἰδιοκτήτης. Μέλη τῆς Κοινότητος ἦσαν μόνον αὐτόχθονες, καίτοι καὶ οἱ ἔποικοι, δηλαδή οἱ ἐξ ἄλλων πόλεων καὶ χωρίων ἐγκαθιστάμενοι εἰς πόλιν τινὰ ἢ χωρίον, ὑπεβάλλοντο εἰς οὓς καὶ οἱ αὐτόχθονες φόρους. Ἦσαν δ' ἐκλέξιμοι καὶ ἐκλογεῖς πάντες οἱ ἐνήλικες δημόται, ἀλλὰ, κυρίως εἰπεῖν, οἱ κοινοτικοὶ ἄρχοντες «δημογέροντες» καὶ «προεστοί» (τουρκ. «κοτζάμπαση») καλούμενοι ἐλαμβάνοντο ἐκ τῆς τάξεως τῶν προκρίτων, ἔχοντες μείζονας τῶν λοιπῶν ὑποχρεώσεις πρὸς τὴν Κοινότητα καὶ πλείονα τῶν ἄλλων δημοτῶν ὑφιστάμενοι ἑαυτοῖς. Ἡ ἐκλογή τῶν δημοτικῶν ἀρχόντων ἐγένετο ἐνιαυσίως, συνήθως κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἀγίου Γεωργίου (23 Ἀπριλίου) ἐντὸς ἢ πρὸ τοῦ ναοῦ, δι' ἐπιφωνήσεως καὶ οὐχὶ διὰ ψηφοφορίας. Ἦτο δὲ ἡ ὑπηρεσία τῶν δημογερόντων ἐνιαυσία, ἀλλ' ἐνιαχοῦ καταχρηστικῶς αὕτη παρετείνετο ἐπὶ μακρότερον χρόνον. Οἱ δημογέροντες διεχειρίζοντο τὴν κοινοτικὴν περιουσίαν, ὅπου τοιαύτη ὑπῆρχε, συσταμένη ἐξ ἀκινήτων κτημάτων, καθώριζον τὸν δημόσιον φόρον, ὃν ἕκαστος δημότης κατὰ τὰς δυνάμεις αὐτοῦ ὄφειλε νὰ πληρώσῃ, καὶ εἰσπράττοντες αὐτὸν ἀπέδιδον εἰς τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς τουρκικῆς Κυβερνήσεως, ἐμερίμων περὶ τῶν οἰκονομικῶν ἀναγκῶν τῆς Κοινότητος¹, ἐπιβάλλοντες, ἐν ἀνάγκῃ, τοῖον φόρον ἢ ἔρανον ἐπὶ τῶν σημοτῶν ἢ συνάπτουτες δάνεια, ἐδέχοντο τὰς εἰς τὴν Κοινότητα δωρεὰς καὶ τὰ εἰς τοὺς ναοὺς ἀφιερώματα, ὠρίζον τὴν προσωπικὴν ἐργασίαν ἕκαστου δημότου («ἀγγαρειάν») εἰς ἐπιτέλειαν δημοσίων ἢ κοινοτικῶν ἔργων, ἀντεπροσώπευον τὴν Κοινότητα ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων, εἶχον τὴν ἀστυνομικὴν αὐτῆς ἐπιτήρησιν, διορίζοντες φύλακας, ἐδίκαζον ὡς εἰρηνοδίκαί διαφόρους δικαστικὰς ὑποθέσεις, ἐπεκύρουν μετὰ τοῦ Ἀρχιε-

1. A. A n d r e a d e s, L' administration financiere de la Grèce sous la domination turque, Paris 1910, σ. 41—Ὁ δὲ δαπάναι τῶν Κοινοτήτων διετίθεντο α) δι' αὐτὰς τὰς Κοινότητας (ναοί, Σχολαί, φιλανθρωπικὰ καθιδρύματα, ὁδοί, γέφυραι κτλ.) β) διὰ τὴν τουρκικὴν διοίκησιν.

ρίως τὰ μεταξὺ τῶν δημοτῶν διάφορα συμβόλαια, τέλος ἀναγνωριζόμενοι ὡς ἀντιπρόσωποι τῆς Κοινότητος ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως θεωροῦντο καὶ ταύτης ἀντιπρόσωποι παρὰ τῇ Κοινότητι, ἐκτελοῦντες τὰς διαβιβαζομένας διαταγὰς. Πᾶσα ἐνέργεια τῶν Κοινοτικῶν ἀρχόντων διετέλει πάντοτε ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῆς Ἐκκλησίας, πολλαχοῦ δὲ καὶ ὡς κοινοτικοὶ ἄρχοντες ἐπεκράτουν οἱ κληρικοί. Ἡ νῆσος Ὑδρα λ. χ. κατ' ἀρχὰς διωκεῖτο ὑπὸ δύο ἱερέων, οἵτινες βραδύτερον ἐξέλεγον καὶ δύο λαϊκοὺς «ἐπιτρόπους» καὶ ἓνα «γραμματικόν» ὅπως βοηθῶσιν εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῶν κοινοτικῶν ἔργων καὶ υποθέσεων. Τοὺς «ἐπιτρόπους» ἀντικατέστησαν δύο «δημογέροντες», ὅτε δ' ἐξελαϊκεύθη πανταχοῦ τὸ σύστημα τῆς διοικήσεως ἐξηκολούθησαν προεξάρχοντες μεταξὺ τῶν δημογερόντων καὶ κληρικοί, ὁ οἰκονόμος, ὁ σακελλάριος, ὁ σκευοφύλαξ, ὁ χαρτοφύλαξ, ὁ σακελλίων, πρῶτοι πάντων ὑπογραφόμενοι ἐν τοῖς ἐπίσημοις ἐγγράφοις τῆς Κοινότητος. Ἐνιαχοῦ, ὡς ἐν Θεσσαλίᾳ, ἡ ἐξουσία τῶν δημογερόντων ἦτο κληρονομική. Αἱ Κοινότητες τῶν νήσων εἶχον ἐξαιρετικὰ προνόμια, ὑπαγόμεναι ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ναυάρχου τοῦ τουρκικοῦ στόλου (καπιτὰν πασᾶ), ἐξαιρέσει τῆς Ἀνδρου καὶ τῆς Σύρου, αἵτινες ἀνήκον εἰς τὴν ἐκάστοτε εὐνοουμένην Σουλτάναν καὶ τῆς Τήνου, ἥτις ἦτο τιμάριον ὀθωμανοῦ μεγιστάνος. Διωκῶντες δὲ καὶ αἱ νῆσοι κατὰ τὸ κοινοτικὸν σύστημα, ἔχουσαι τοὺς αἰρετοὺς αὐτῶν δημογέροντας («πρωτογέροντες», «ἄρχοντας», «προεστούς», «ἐπιτρόπους») ἀλλὰ τινες τῶν νήσων, ὡς ἡ Ὑδρα, αἱ Σπέτσαι καὶ τὰ Ψαρὰ διὰ τῆς ἀκμῆς τῆς ναυτιλίας σχεδὸν αὐτονομούμεναι, εἶχον ἐκάστη καὶ ἴδιον διοικητὴν, «μπέτην» ἢ «ἀρχικοτζάμπασην» καλούμενον. Καθόλου δὲ εἰπεῖν αἱ ἑλληνικαὶ νῆσοι ἀπῆλθον εἰδικῶν προνομίων αὐτονομίας¹. Μεγάλα προνόμια εἶχον καὶ αἱ Κοινότητες τῆς Πελοποννήσου, ἀποτελούσης ἴδιαν διοικητικὴν περιφέρειαν («σαντζάκ») ὑπὸ γενικὸν διοικητὴν «Μώρα-Βαλισί» τιτοφορούμενον. Ἐκάστη πόλις ἢ κώμη καὶ ἕκαστον χωρίον τῆς Πελοποννήσου εἶχεν ἐπὶ κεφαλῆς ἓνα ἢ πλεοναί, ἀναλόγως τοῦ πληθυσμοῦ, «δημογέροντας» ἢ «γέροντας» ἢ «ἀγιάννηδες» καλουμένους, οἵτινες ἐν τῇ πρωτεύουσῃ

1. A. Reinach, Ἱστορία τῆς αὐτονομίας τῶν ἑλληνικῶν νήσων, Περιοδ., «Ἑλληνισμός» ΙΕ, 1912, σ. 562 ἐξ. Neroulos, ἐνθ' ἀν. σ. 75. J. Stefanopoli, Les îles de l' Egée, leurs privilèges avec documents et notes statistiques, Athènes 1912. Μιλτ. Καραβοκυροῦ, Τινὰ περὶ τῶν ἐν Τουρκίᾳ ἰδίως ἐν τοῖς Πατριαρχείοις καὶ τοῖς νοτιοῖς Σποράσι νήσοις κρατούντων ἐθίμων, Ἐν ΚΠόλει 1910, τοῦ αὐτοῦ: Τῶν Σποράδων νήσων τὰ δίκαια καὶ προνόμια, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» ΑΓ'. 1912, σ. 381 ἐξ.

τῆς Ἐπαρχίας καὶ τῇ ἔδρᾳ τοῦ τούρκου Καδῆ¹ ἀπετέλουν ἰδίαν ἐπαρχιακὴν συνέλευσιν, συνεργομένην τακτικῶς ἀπαξ τοῦ ἔτους ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ «βοεβόδα» (διοικητοῦ)². Αὕτη ἐξέλεγε δύο μισθωτοὺς «προεστοὺς» («κοτζαμπασήδες») τῆς Ἐπαρχίας καὶ τὸν «καψιμάλην», ἦτοι τὸν ταμίαν, καθώριζε τοὺς φόρους τῶν Κοινοτήτων καὶ ἀπεφάσιζε καθόλου περὶ τῶν γενικῶν τῆς Ἐπαρχίας ζητημάτων.

Ἡ εἰσπραξις τῶν φόρων καὶ ἡ οἰκονομικὴ διαχείρισις τῆς Ἐπαρχίας ἦτο ἀνατρεψιμὴν εἰς τὸν καψιμάλην. Κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀρχῆς αὐτῶν οἱ ἐπαρχιακοὶ προεστώτες ἤδρευον ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῆς Ἐπαρχίας, καὶ ἦτο μὲν ἐνιαυσία ἡ ἀρχὴ ἀλλ' ἐνίοτε παρετείνεται ἐπὶ πλείονα ἔτη. Οἱ προεστοὶ ἀντεπροσώπευον τοὺς ἔλληνας κατοίκους καὶ ὑπεστήριζαν αὐτοὺς ἐνώπιον τοῦ τουρκικοῦ δικαστηρίου τοῦ Καδῆ, ποιούμενοι ἐν ἀνάγκῃ ἔφεσιν εἰς τὸ δικαστήριον τοῦ διοικητοῦ, ἐν ᾧ πάλιν συνήγορος τῶν ἐλλήνων ἦτο ἕλλην διερμηνεύς, καὶ συμμετεῖχον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαστηρίου τοῦ ἐπαρχιακοῦ Ἀρχιερέως, παρενέβαινον εἰς πᾶν ζήτημα μεταξὺ τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῶν κατοίκων, ὑπέγραψον τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα καὶ εἶχον τὴν ἀστυνομικὴν καὶ τὴν στρατιωτικὴν καθόλου κατὰ τῆς ληστείας φρουρῆσιν τῆς Ἐπαρχίας. Οἱ προεστοὶ ἦσαν ὑπεύθυνοι μόνον ἀπέναντι τῆς ἐπαρχιακῆς συνελεύσεως, περιβάλλοντο δὲ μεγάλῃ πολιτικῇ δυνάμει, ἧς ἐποιοῦντο ἐνίοτε κατάχρησιν. Ἐκτὸς τῆς ἐπαρχιακῆς συνελεύσεως συνεκροτεῖτο καθ' ὠρισμένας ἐποχὰς γενικὴ συνέλευσις τῶν ἐπαρχιακῶν προεστώτων τῆς Πελοποννήσου, ἐξετάζουσα μᾶλλον φορολογικὰ ζητήματα τῆς χώρας, καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐκτάκτως βραδύτερον δὲ τακτικῶς ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων ἀπεστέλλοντο εἰς ΚΠολιν τρεῖς ἢ τέσσαρες πληρεξούσιοι ἀντιπρόσωποι, οἱ «δεκίληδες τοῦ Μωρέως», οὔτινες, ἐδρεύοντες ἐν αὐτῇ ἐν ἐκάστη περιπτώσει καὶ ἀνάγκῃ μεγίστας παρεῖχον ὠφελείας, προφυλλάσσοντες τὸν λαὸν ἀπὸ τῆς τουρκικῆς αὐθαιρεσίας ὅτε μὲν διὰ τῶν πειστικῶν ἀποδείξεων τοῦ δικαίου, ὅτε διὰ τῶν πλαγίων ἀπειλῶν καὶ

1 Ὁ Καδῆς ἦτο κυρίως πνευματικὸς δικαστὴς τῆς Ἐπαρχίας, ἀλλ' ἐδίκαζε πᾶσαν πολιτικὴν, ἐμπορικὴν ἢ ἀστικὴν καθόλου ὑπόθεσιν, εἶχε δὲ καὶ τὴν ἀστυνομικὴν ἐπιτήρησιν τῆς Ἐπαρχίας. Ἀνώτατοι ἀστυνομικοὶ ὑπάλληλοι ἦσαν οἱ «ἐχλιόρφηδες» λεγόμενοι.

2 Ὁ Τούρκος βοεβόδας ἦτο ἀνώτερος ἀξιωματικὸς διοικητῆς Ἐπαρχίας, ἔχων ταυτοχρόνως τὴν εὐθύνην τῆς εἰσπράξεως τῶν φόρων καὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἀποφάσεων τοῦ καδῆ, διωρίζετο ὑπὸ τοῦ πασᾶ καὶ ἦτο ὁ φύλαξ τῶν ποικίλων αὐτοῦ εἰσοδημάτων. Πολλάκις δι' ἴδιον λογαριασμὸν ἠγόραζε τοὺς φόρους, ἔχων δικαίωμα νὰ μετέλθῃ πᾶσαν δίαν πρὸς εἰσπραξιν αὐτοῦ. Τούτων πάντων ἕνεκα μεγάλη ἦτο ἡ ἐξουσία τοῦ βοεβόδα.

πρὸ πάντων διὰ τῶν χρηματικῶν μέσων. Ἰδιαιτέρας αὐτονομίας ἀπέλαυεν ἡ Μάνη, ἐν ἣ τὸ κοινοτικὸν σύστημα προσέλαβε μᾶλλον στρατιωτικὸν χαρακτῆρα, διότι προΐστατο ἐκάστης κοινότητος, ὄπλαρχηγὸς καλούμενος «καπετάνος». Διηρείτο δὲ ἡ ἐπαρχία τῆς Μάνης εἰς «καπετανίαις» ὧν προΐστατο ὁ «ἀρχικαπετάνιος» (τουρκιστὶ «μπὰς καπετάν»). Τοῦτον ἀντικατέστησε βραδύτερον ὁ ἡγεμὼν τῆς Μάνης «μνιαμπέης» καλούμενος καὶ ὑπὸ τῆς Υ. Πύλης ἀναγνωριζόμενος μετὰ τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ ὑπὸ πάντων τῶν καπετάνων, συγκεντρῶν ἐν ἑαυτῷ ἅπασαν τὴν ἐξουσίαν τῆς χώρας, ἐξαιρέσει μόνον τῆς δικαστικῆς, διότι ἐν Μάνη ἡ ποινικὴ δικαιοσύνη διεξήγετο ὑπὸ τῶν ἰδιωτῶν δι' αὐτοδικίας, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἢ δι' ἀποφάσεων ἐν οἰκογενειακοῖς συμβουλίαις λαμβανομένων.

Τέλος ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι ἐπεκράτει τὸ σύνθημα ἐν ταῖς ἄλλαις ἑλληνικαῖς χώραις κοινοτικὸν σύστημα, ἐξαιρετικῶς δὲ μόνον αἱ Ἀθήναι ἀπολαύσασαι τῆς ἰδιαιτέρας εὐνοίας τοῦ προηγουμένου τῆς ΚΠ. Μεχμέτ β'. ὑπήγοντό οὐχὶ ὑπὸ πασάν, ἀλλ' ὑπὸ τὸν Κιζλάρ ἄγαν ἢ ἀρχιευνούχον τοῦ σουλτανικοῦ σεραγίου εἰσπράττοντος τὰς ἐξ αὐτῶν προσόδους. Τὸν Κιζλάρ ἄγαν ἀντεπροσώπευον ἐν Ἀθήναις ὁ μουσελίμης ἢ βοεβόδας ὡς διοικητῆς τῆς πόλεως, ὁ δισδάρης ὡς φρούραχος τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ὁ καθῆς ὡς δικαστῆς καὶ τρεῖς ἀξιωματικοί. Ἄπασα ἡ ἐξουσία περὶ τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων μὴδ' αὐτῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐξαιρουμένων, ἀνήκειν εἰς τὸν μητρολίτην καὶ τὸ συμβούλιον τῶν δημογερόντων (ἐπιτρόπων, γερόντων, ἀρχόντων). Οὕτω δὲ ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων ἦτο σχεδὸν αὐτόνομος, ἀποδίδουσα μόνον φόρους εἰς τὴν τουρκικὴν ἐξουσίαν¹.

Ὡσαύτως διεκρίθησαν μεγάλως αἱ Κοινότητες τῆς Χαλκιδικῆς, αἱ καλούμεναι «Μαδεμοχώρια», ἀποτελοῦσαι ὁμοσπονδίαν αὐτόνομον, ἢ ἐν Θεσσαλίᾳ Κοινότης τῶν «Ἀμπελακίων» ἐπὶ τῆς Ὀσσης καὶ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Πηνειοῦ, αἱ περὶ τὸν Βόλον Κοινότητες τοῦ Πηλίου Ὄρους, αἱ Κοινότητες τοῦ Ζαγορίου τῆς Ἠπείρου, τῶν Ἰωαννίνων, Μεσσοπόλεως, Κοζάνης, Λεβαδειάς, Χίου, Κυθωνίων καὶ ἄλλαι διὰ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας ἀκράζουσαι².

1. Χρυσόστομου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Ἡ Ἐκκλησία Ἀθηνῶν, σ. 47.

2. Μοσχόβακη ἐνθ' ἄν. σ. 68—148. Σπ. Ἀραβαντινοῦ, Ἱστορία Ἀλῆ πασᾶ τοῦ Τεπενεβλή, Ἀθήναι 1895, σ. 105. Παπαρρηγόπουλου, ἐνθ' ἄν. Ε, 548 ἐξ. Φιλήμονος, ἐνθ' ἄν. σ. 42 ἐξ. Σ. Ι. Βουτυρά, Τὰ προνόμια τῶν ἐν Τουρκίᾳ χριστιανικῶν κοινοτήτων, Ἐν ΚΠόλει

Ἐκτός τῆς κοινοτικῆς ὀργανώσεως τοῦ Γένους ἐν Τουρίᾳ καί τῆς ἐν αὐτῇ ἀναπτύξεως τῶν ἐπαγγελματικῶν συνεταιρισμῶν («ισαναφίων») καί «ἀδελφάτων», ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς ἀλώσεως ἤρξαντο ἰδρούμενα: ἑλληνικαὶ παροικίαι ἐν τῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ καί ἐν Ρωσίᾳ¹.

1910 Π. Ἀργυροπούλου, Δημοτικὴ διοίκησις ἐν Ἑλλάδι, Ἐν Ἀθῆναις 1859 Δ. Γ. Ρ. Καμπούρογλου, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων, Β, 87 ἐξ. Μνημεῖα, Α, 360 ἐξ Βικελα, ἐνθ' ἄν. «Παρνασός» Η 111 ἐξ. Schmitt, ἐνθ' ἄν. σ 47 ἐξ. Brunet de Presle et Alexandre Clanchet, La Grèce depuis la conquête romaine à nos jours Paris 1860 σ. 365 ἐξ. Gervinus Α, 75 ἐξ.

1 Κ. Κούμα, Ἱστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, τ IB' σ. 550—553. Ν(ικηφόρου) Κ(αλογερά). Περί τῶν ἐν τῇ διασπορᾷ νεωτέρων Ἑλλήνων ἦτοι περὶ τῶν ἐκασταχοῦ τῆς Εὐρώπης ὑπαρχουσῶν Ἑλληνικῶν Κοινοτήτων κτλ. «Εὐαγγελικὸς ἠήρυξ», περίοδος Γ'. τ. Α'. 1869, σ. 57 ἐξ. Ἀρχ. Κωνσταντ. Στρατοπούλου. Αἱ ἐν Εὐρώπῃ ὀρθόδοξοι Ἑλληνικαὶ Ἐκκλησίαι Ἑθνικὸν Ἡμερολόγιον Μ. Π. Βρετοῦ. Γ, 1863, σ. 248—252. Χ. Φιλιπτα, Περί τοῦ συνοικισμοῦ τῶν Γραικῶν Τεργέστης, Δελτίον Ἱστορικῆς καί Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος, Ε, 1900, σ. 370—376. Ν. Β. Φαρδύ, Περί τοῦ κλήρου τῆς ἐν Κοροικῇ Ἑλληνικῆς ἀποικίας, Ἐπετηρὶς «Παρνασοῦ» Γ, 1886, σ. 192. Λιτήγαις περὶ τῶν κατὰ τὴν ἐν Τεργέστη Ἑλληνικῆν Κοινότητα σπουδαιότερων συμβάντων ἀπὸ τῆς συστάσεως αὐτῆς μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Τεργέστη 1882. Ἰεζεκιήλ Βελανιδιώτου, ἀρχιμ. Ἡ ἐν Τεργέστη Ἑλληνικῆ Κοινότης, «Ν. Σιών» Γ, 1910, σ. 373—384, 423 ἐξ. Σπ. Παπαγεωργίου, Ἡ ἐν Μονάχῃ Ἑλληνικῆ Κοινότης καί Ἐκκλησία, Ἐν Ἀθῆναις 1903. Σωφρονίου Λεοντοπόλεως, Ἀρχὴ καί σύστασις τῆς ἐν Λειψία Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1910. Σοφοκλέους Οἰκονόμου, Νικολάου Μαυροκορδάτου. Ψόγος νικοτιανῆς, Βενετία 1876, σ. 63—67. Ἰωάννου Βελοπούλου, Ἑλλήνων ὀρθόδοξων ἀποικία ἐν Βενετίᾳ², Βενετία 1891, τοῦ αὐτοῦ: Χρυσόβουλλα καί γράμματα τῶν Οἰκουμενικῶν Πατριαρχῶν ἀνήκοντα εἰς τοὺς Φιλαδελφείας μητροπολίτας ὑπερήτους καί Ἐξάρχους Πατριαρχικοῦς καί Προέδρους πνευματικῆς τῆς Ἐνετίης τῶν Ὀρθόδοξων Κοινοτήτος, Βενετία 1893. Μαργαρίτου Κωνσταντινίδου. Ἡ ἄλλοτε ἐν Πόλῃ τῆς Ἱστρίας Ἑλληνικῆ Κοινότης (1510 1796), «Ἐκκλησι. Φάρος» Ἀλεξανδρείας IB, 508—524. Ἀναστασίου Παλλατίδου, Ὑπόμνημα ἱστορικόν περὶ ἀρχῆς καί προόδου καί τῆς σημερινῆς ἀκμῆς τοῦ ἐν Βιέννῃ ἑλληνικοῦ συνοικισμοῦ, ἀποσχεδιασθὲν ἀφορμῇ τῆς νεωστὶ γενομένης μεταρρυθμίσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς εἰς τὸ τετράφωνον, Ἐν Βιέννῃ 1845. Σωφρονίου Λεοντοπόλεως Ὁ ἐν Βιέννῃ γὰρ τοῦ ἀγίου Γεωργίου καί ἡ Κοινοτήτος τῶν Ὀθωμανῶν ὑπήκων, Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1913. Σπυρ. Δάμπρου, Σελίδες ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ ἐν Οὐγγαρίᾳ καί Αὐστρίᾳ Μακεδονικοῦ Ἑλληνοισμοῦ, Ἐν Ἀθῆναις 1912. Γ. Δάμπριδου, Αἱ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι, Ἐν Ἀθῆναις 1895. Μιχαήλ Κωνσταντινίδου Μ. Ἀρχιμ. Ὁ ἐν Λονδίνῳ ἑλληνικὸς Ὀρθόδοξος Νὰός, Ἐν Ὁξφόρδῃ 1933.

αἵτινες ὀργανούμεναι καὶ αὐταὶ κοινοτικῶς, διὰ τῆς ἀκμῆς των, προσεπόριζον μεγάλην δύναμιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ ὑπόδουλον Γένος, εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἐμπόριον καὶ τὴν ἑλληνικὴν ναυτιλίαν, ἣτις, ἐν ἀρχῇ τοῦ 19. αἰῶνος παρουσίασεν αἴφνης γίλια πλοῖα καὶ εἰκοσακισχιλίουσ ναύτας. Ἐπὶ πλέον αἱ ἑλληνικαὶ παροικίαι τοῦ ἐξωτερικοῦ, ὡν κυριωτέρα ὑπήρξεν ἡ τῆς Ἑνετίας, καθιστάμεναι πνευματικὰ κέντρα, μεταλαμβάνουσι τὰ φῶτα τῆς ἑλληνικῆς παιδείας εἰς τὰς ὑποδόλους ἑλληνικὰς πόλεις.

Η ΜΕΤΑΧΕΙΡΙΣΙΣ ΤΩΝ ΥΠΟΔΟΥΛΩΝ

Συγκεντρωμένοι ὄντες περὶ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἴδιον ἀποτελοῦντες πνευματικὸν καὶ ἠθικὸν ὄργανισμὸν οἱ ὑπόδουλοι Ἕλληνες ἐφαίνοντο ἀληθῶς συγκροτοῦντες Κράτος ἐν Κράτει. Ἀλλὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἐκεῖνο Κράτος ἐβρίσκετο ἐν Κράτει ἀθαιρεσίας. Ναι μὲν ὁ Πατριάρχης ἐχαιρετίζετο ὑπὸ τοῦ ἀτυχήσαντος ἑλληνικοῦ λαοῦ ὡς «αὐθέντης καὶ βασιλεῦς», ἀλλ' ὀρθῶς ἐλέχθη ὅτι ἦτο δέσμιος βασιλεῦς δεσμίου λαοῦ¹, διότι οἱ ὑπόδουλοι διετήρησαν μὲν τὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' ἀπεγυμνώθησαν παντὸς ἀνθρωπίνου δικαιώματος, τὰ δὲ προνόμια τῆς Ἐκκλησίας καθίσταντο ἄγραφος χάρτης ἐφ' ὅσον οὐδεμία δι' αὐτὰ ὑπῆρχεν ἀνωτέρα τις ἐγγύησις καὶ ἐφ' ὅσον διὰ τὸν νέον κατακτητὴν ἢ ἀθαιρεσία ἦτο κανὼν καὶ ἡ ἰδιοτροπία νόμος. Τὰ προνόμια τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἔλεγε μετὰ τινος αἰῶνα ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, παρωμοιάζον τὸν ὀλέθριον ἐκεῖνον τοῦ προφήτου κήπον, οὗτινος ἐφάνησαν «τὰ μὲν ἐμπροσθεν παράδεισος τρυφῆς, τὰ δὲ ὀπισθεν πεδῖον ἀφανισμοῦ» (Ἰωήλ 2,3). Ὁ προστυχὼν τούρκος ἠδύνατο δι' ἑνὸς λακτίσματος νὰ συντρίψῃ τὴν κοινοτικὴν αὐτοδιοίκησιν, νὰ καταργήσῃ πᾶν προνόμιον καὶ δικαίωμα γεγραμμένον ἐπὶ τοῦ χάρτου.

Διότι διὰ τὸν κατακτητὴν ὁ χριστιανὸς ἦτο ἄπιστος (κιαφίρ) κύων (γιαϊούρ), ὃν ταπεινόν, κατώτερον τοῦ ἀνθρώπου μουσουλμάνου, ἀνεκτὸν γινόμενον ἐν τῷ τουρκικῷ Κράτει μόνον ὡς ὑπόφορον (βαγια), δούλος, σφειλὼν νὰ ἐργάζηται πρὸς διατροφὴν τοῦ κυρίου του. Πρὸς ἐξαγορὰν τῆς ζωῆς του ὑπεχρεῖτο, πρὸ παντός, νὰ πληρώσῃ κεφαλικὸν φόρον («δζιζιγιέ» ἢ «χαράτζι-ρουσὺς») καὶ νὰ φέρῃ διαρκῶς μεθ' ἑαυτοῦ τεμάχιον χάρτου, διαφόρου κατ' ἔτος χρώματος, ὡς ἀπόδειξιν

1. A. Prokes Osten, Ἱστορία τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων κατὰ τοῦ ὀθωμανικοῦ Κράτους ἐν ἔτει 1821 καὶ τῆς ἰδρύσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου, μετάφρ. Γ. Ἐμμ. Ἀντωνιάδου, ἐν Ἀθήναις 1868-9, τ. Α' σ. 8.

τῆς πληρωμῆς, ἐν ᾧ ἀνεγράφετο, ὅτι ὁ ἔχων αὐτὸ ἐδικαιούτο νὰ φέρῃ τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τῶν ὤμων του ἐπὶ ἓν ἔτος! Ἦτο δὲ ὁ ἐπαίσχυντος οὗτος φόρος τριῶν βαθμῶν, ὁ πρῶτος (ἀαλιᾶ), ἐκ 12 γροσίων, ἐπεβάλλετο ἐπὶ τῶν πλουσίων καὶ τῶν ἐμπόρων, ὁ δεύτερος (ἰφσατ) ἐξ 6 γροσίων γενικῶς ἐπὶ μὴ μουσουλμάνων ὑπηκόων καὶ ὁ τρίτος (ἐδνά) ἐκ 3 γροσίων ἐπὶ τῶν γεωργῶν καὶ τῶν πτωχῶν. Πρόσθετος κεφαλικὸς φόρος (ισπέντζ), ἐξ 8 παράδων ἐπεβάλλετο ἐτησίως ἐπίσης εἰς τοὺς μὴ μουσουλμάνους ὑπηκόους, διὰ τὴν ἄδειαν τοῦ τρώγειν αὐτοὺς χοίρειον κρέας. Οἱ παῖδες ἐπλήρωνον κεφαλικὸν φόρον ἀπὸ τοῦ 12 ἔτους τῆς ἡλικίας. Ἐπειδὴ δὲ δι' ἔλλειψιν ληξιαρχικῶν βιβλίων δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ ἐξακριβωθῇ ἡ ἡλικία, πρὸς καθορισμὸν αὐτῆς ὠδήγουντο οἱ παῖδες ἐν ὠρισμέναις τοῦ ἔτους ἡμέραις ἱλαδὸν ἐκ τῶν χωρίων εἰς τὰς κωμοπόλεις πρὸ τῶν εἰσπρακτῶρων τῶν φόρων (χαρατζή), οἵτινες διὰ σχοινίου ἐμέτρων τὴν περιφέρειαν τοῦ λαιμοῦ τοῦ παιδὸς καὶ θέτοντες τὰ ἄκρα τοῦ σχοινίου εἰς τοὺς ὀδόντας αὐτοῦ, ἔστρεφον τὸ μέτρον τῆς περιφέρειας τοῦ λαιμοῦ πρὸς τὸ ἄνω μέρος τῆς κεφαλῆς. Ἄν τὸ σχοινίον περιλαβὸν τὴν κεφαλὴν κατήρχετο εἰς τὸν αὐχένα, ἐθεωρεῖτο ὁ παῖς δωδεκαετῆς καὶ ὑπεχρεοῦτο νὰ πληρῶνῃ κεφαλικὸν φόρον¹. Ἐκτὸς τοῦ φόρου τούτου ὑπῆρχε καὶ ὁ γεωργικὸς φόρος («δζιζέ»), ἐπειδὴ δὲ ἅπασα ἡ κατακτηθεῖσα ἑλληνικὴ γῆ ἐθεωρήθη ἰδιοκτησία τοῦ Σουλτάνου καὶ ἡ διενεμήθη εἰς τοὺς περὶ τὸν πορθητὴν πασάδες κατὰ φεοδαλικὸν σύστημα (κανουνι τιμάρ) ἢ ἀφιερῶθη εἰς τὰ μουσουλμανικὰ τεμένη (θάκφ, δακουφι), ἐλάχιστον μέρος ἐναπελείφθη εἰς τοὺς δυστυχεῖς υποδοῦλους, ὧν πολλοὶ ἠναγκάζοντο νὰ ἐργάζωνται ἐν τοῖς ἀγραῖς ὡς δουλοπάροικοι². Βραδύτερον μόνον ἐπετρέπη εἰς αὐτοὺς ν' ἀγοράζωσι γαίας παρὰ τῶν ἀρπασάντων αὐτὰς τούρκων, δι' αὐτὰς δ' ἀπεδίθετο ὁ γεωργικὸς φόρος. Ἐκτὸς τῆς ἀγορᾶς ἐπετρέπη ἡ διαρκὴς μίσθωσις ἀκινήτων κτημάτων μετὰ τοῦ δικαίωματος (γκεδίκ) ἰδιοκτησίας κληρονομικῆς ἐπὶ ἀποδόσει τοῦ μισθώματος εἰς τὸν πρῶτον ἰδιοκτήτην. Διὰ τὰ προϊόντα τῆς γῆς ἐκτὸς τοῦ γεωργικοῦ ἢ γαιοκτητικοῦ φόρου ὑπῆρχε καὶ ὁ φό-

1. Μοσχοδάκη, Τὸ ἐν Ἑλλάδι δημόσιον δίκαιον ἐπὶ τουρκοκρατίας, σ. 19. Βυζαντίου, Ἡ Κίθολις Γ, 241-242. A. A n d r e a d é s, L' administration financière de la Grèce sous la domination turcque, σ. 15 ἔξ.

2. Κατὰ τὸν Χαλκοκονδύλην, ἐνθ' ἂν. σ. 439, μόνον τῶν εὐρωπαϊκῶν Ἐπαρχιῶν τοῦ τουρκικοῦ Κράτους ὁ κεφαλικὸς φόρος περὶ τὰ μέσα τοῦ 18 αἰῶνος ἀνήρχετο εἰς 900,000 χρυσᾶ θενετικὰ νομίσματα ἐτησίως!

3. Κωνσταντίνου Οἰκονόμου, τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, Λόγοι, ἐν Βερολίῳ 1833, σ. 256-7.

ρος τῆς δεκάτης, ἀθαιρέτως καθοριζόμενος πρὸ τῆς συγκομιδῆς τῶν καρπῶν. Πληθὺς ἐτέρων φόρων ἐπεβάλετο τακτικῶς ἢ ἐκτάκτως, οἷον διὰ τὴν διατροφὴν τοῦ Σουλτάνου καὶ τοῦ στρατοῦ ἐν καιρῷ πολέμου (σουρσάτ), τοῦ στόλου (κουρέν ἀζεσῆ) διὰ τὰς δαπάνας τῆς Αὔλης τοῦ Σουλτάνου, τοῦ Μ. Βεζύρου καὶ τῶν λοιπῶν Ὑπουργῶν (ἀβαρίζ), εἶδι κῶς φόρος ἐν καιρῷ πολέμου (ιμδαδιέ) καὶ ἄλλοι ἐπὶ μυριάσι προφάσεσιν. Ἦσαν δὲ πάντες οἱ φόροι ἄμεσοι, ἐπιβαλλόμενοι κατὰ τὸ διανεμητικὸν σύστημα, καθ' ὃ ἡ κεντρικὴ διοίκησις ὤριζε τὸ ἐξ ἐκάστης τοπαρχίας (ἐγιαλέτ) εἰσπρακτέον ποσόν, ἡ δὲ διοίκησις τῆς τοπαρχίας διένειμεν αὐτὸ εἰς τὰς σατραπίας (σαντζάκ) καὶ αὗται εἰς τὰς βοεβοδίας, ἧτοι τὰς μικρὰς ἐπαρχίας, καὶ αὗται πάλιν εἰς τὰς πόλεις, τὰς κώμας καὶ τὰ χωρία, ὧν αἱ δημογερονταὶ καὶ κοινοτικαὶ Ἀρχαὶ ὤφειλον νὰ κατανέμωσιν αὐτὸ εἰς ἕνα ἕκαστον τῶν πολιτῶν. Ἡ εἰσπραξις τῶν φόρων ἐγένετο ἢ ἀπ' εὐθείας διὰ κυβερνητικῶν ἀντιπροσώπων ἢ συνηθέστερον δι' ἐκμισθωτῶν τῶν φόρων (μουλτεζίμ), οἵτινες κατεδυνάστευον τὸν λαόν. Διὰ τοῦτο πολλαχοῦ αἱ δημογερονταὶ ἐξηγόραζον τοὺς φόρους, πληρώνουσαι αὐτοὺς κατ' ἀποκοπὴν (μακτοῦ) εἰς τὴν Κυβέρνησιν. Ἐνιαχοῦ, ὡς ἐν Κύπρῳ, τὴν μέριμναν τῆς εἰσπράξεως καὶ πληρωμῆς τῶν φόρων εἶχεν αὐτὴ ἡ Ἐκκλησία¹. Ἀλλὰ καὶ παρὰ τοὺς καθωρισμένους φόρους, ὧν τὸ ποσὸν ἐκάστοτε προσηξάμετο ὑπὸ τῆς κεντρικῆς διοικήσεως, οἱ Πατριάρχαι ὑπεχρεοῦντο νὰ πληρῶνωσι μεγάλην ποσὰ ἔταν ἐλάμβανον τὸ θεράτιον ἢ ἐτησίως ἐκ μέρους τοῦ Πατριαρχείου, ὡσαύτως καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς, πᾶς δὲ νέος διοικητής, πᾶς τούρκος ὑπάλληλος ἐξήτει ἀθαιρέτως καὶ διὰ τῆς βίας εἰσέπραττεν ὅσα ἤθελε χρήματα, ὡς ἀπόλυτος κύριος τῆς ζωῆς, τῆς τιμῆς καὶ τῆς περιουσίας τῶν χριστιανῶν. Φιλοξενούμενος ἐν οἰκίᾳ ἀπήτει καὶ δῶρα ξένια καὶ χρήματα διὰ τὸν κόπον ὃν κατέβαλλον οἱ ὀδόντες αὐτοῦ πρὸς μάσσησιν τῶν φαγητῶν («ντίς-ἀχτσεσί» ἢ «ντίς-κιρασί»)! Φόρος ὑπῆρχε καὶ διὰ τὴν «ἔξερευνησιν τῶν ναῶν». Ἰδιαιτέροι ὑπάλληλοι ἀποζῶντες ἐκ τοῦ φόρου τούτου περιήρχοντο πρὸς ἐπιθεώρησιν τῶν ναῶν. Μικρά τις ἀν ἐγένετο ἐπισκευὴ ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀφορμὴ κατακρημνίσεως βλοκλήρου τοῦ ναοῦ, τῆς μαστιγώσεως καὶ φυλακίσεως τῶν πολιτῶν, τῆς ἐπιβαρύνσεως αὐτῶν διὰ μεγάλων χρηματικῶν ζημιῶν². Ὠνόμαζον

1. Χρυσόστομου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, Ἡ Ἐκκλησία Κύπρου ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἐν Ἀθήναις 1929, σ. 18 ἐξ.

2. Σεργίου Μακράιου, Ἐκκλησιολογία, παρὰ Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλιοθήκη Γ, 311. Οἰκονόμου, ἐνθ' ἀν. 233 σημ. 235 σημ. Μοσχό-

δὲ οἱ τοῦρκοι τοὺς χριστιανικοὺς ναοὺς σταύλους (ἀχούρ), εἰσάγοντες εἰς αὐτοὺς πολλάκις τὰ κτήνη αὐτῶν. Τοῦτου ἕνεκα οἱ χριστιανοὶ ἤναγκάζοντο νὰ κατασκευάζωσι πολὺ χθαμαλὰς τὰς θύρας τῶν ναῶν καὶ τῶν μονῶν, ὅπως καθιστῶσιν ἀδύνατον τὴν εἰσαγωγὴν ἔππων. Πολλάκις δὲ ἡ δαπάνη πρὸς ἐπίτευξιν κυβερνητικῆς ἀδείας ἐπισκευῆς ναοῦ τινος ἦτο πολὺ μεγαλύτερα τῆς δι' αὐτὴν τὴν ἐπισκευὴν ἀπαιτουμένης. Οὐχὶ σπανίως οἱ χριστιανοὶ πρὸς ἀπόκτησιν τοιαύτης ἀδείας ὑπεχρεοῦντο νὰ καταβάλλωσι μεγάλα ποσὰ εἰς τὰ τουρκικὰ τεμένη. Ἡ δὲ ἐπισκευὴ ἔδει νὰ γίνηται διὰ τῆς αὐτῆς σεσθρωμένης ξυλείας, διὰ τῶν αὐτῶν λίθων καὶ δὴ καὶ διὰ τῆς αὐτῆς ἀσέστου! Ἀπηγορεύθη δὲ ἡ χρῆσις κωδῶνων πρὸς πρόσκλησιν τῶν πιστῶν εἰς τοὺς ναοὺς, ὅθεν ἐχρησιμοποιοῦντο ξύλινα ἢ σιδηρὰ σήμαντρα ἢ καὶ «κράκται». Ἐνιαχοῦ μόνον, ὡς ἐν Ἀγίῳ Ὄρει, ὑπῆρχον καὶ κώδωνες¹.

Μεγάλας δαπάνας ἀπῆτει ἡ διέλευσις δημοσίου ὑπαλλήλου διὰ χριστιανικῆς πόλεως ἢ κώμης, ὅταν δὲ διήρχετο στρατὸς ἔδει νὰ κλείωνται ἐρμητικῶς ἐν ταῖς ἐκείαις αὐτῶν οἱ χριστιανοί. Ἀλλ' ἡ ἀντικατάστασις διοικητοῦ καὶ ὁ διορισμὸς νέου ἦτο μεγάλη συμφορὰ διὰ τοὺς χριστιανούς. Ἡ τουρκικὴ Κυβέρνησις, ἰδίως ἀπὸ τοῦ Σουλτάνου Μουράτ γ' (1566) ἐπόλει τὰς θέσεις τῶν διοικητῶν διὰ τὰς Ἐπαρχίας, κατὰ σημαίας καὶ ξίφη (σαντζάκ, τιμάρ) διηρημένα, ἐπὶ ἕν ἔτος. Δὲν ἠδύνατό τις νὰ διορισθῇ ἂν δὲν ἐπλήρωνε τὸ ὄρισμένον διὰ τὴν θέσιν ποσόν, ὑπερ κατ' εὐφημισμὸν ἐκαλεῖτο δῶρον (πεσκές) καὶ ὑπερ ἦτο ἀνάλογον πρὸς τὰς προσόδους τῆς Ἐπαρχίας. Συνέβαινε δὲ πολλάκις νὰ ἐκτίθενται εἰς πλειστηριασμὸν αἱ δημόσιαι θέσεις καὶ οὕτως εἰπεῖν ν' ἀγοράζωνται, οὐδ' ἦσαν σπάνιαι αἱ περιπτώσεις, καθ' ἃς, ὁ δι' ἀγορᾶς, καταλαβὼν θέσιν τινὰ δὲν ἐπρόφθανε νὰ μεταβῇ εἰς αὐτήν, ἀντικατασταθεὶς ὑπ' ἄλλου, πλειοδοτήσαντος, ὅστις ἔνα μὴ ἀποβάλλῃ τὴν θέσιν οἱα πολλῶν χρημάτων πρὸς τὸν Σουλτάνον καὶ τοὺς ὑπουργοὺς, προσεπάθει νὰ συγκρατήσῃ ἑαυτὸν ἐν αὐτῇ. Οἶκισθεν δ' ἔννοεῖται ὅτι ὁ δαπανῶν πρὸς κατάληψιν τῆς θέσεως τοῦρκος διοικητῆς, μεταβαίνων εἰς αὐτὴν μετὰ σμήνους ὑπαλλήλων καὶ ἀβέβαιος ὢν περὶ τῆς ἐν αὐτῇ

ὁ ἀ κ η, σ. 19-20. A n d r e a d é s, σ. 27 ἔξ. M. R a y m b a u d, Mémoire sur la Grèce, Paris 1825, I, 114.

1. E. D o d w e l l, Tour through Greece, London 1819, I, 120, 202. C h a n d l e y, Voyage dans l' Asie mineure et la Grèce, 1744, I, 145. P o u b u e v i l l e, IV, 371. L e a k e, Morea, I, 133. M e l e t i o u Ἀθηνῶν, Ἐκκλησι. Ἱστορία Δ, 8. Σ κ. Β ο ς α ν τ i o u, ΚΠολις, Α, 570. Κ. Κ α λ τ ι ν i κ ο u, ἔνθ' ἀν. σ. 65-79.

παραμονῆς, ἠγωνίζετο οὐ μόνον νὰ εἰσπράξῃ ὅσα ἐδαπάνησεν, ἀλλὰ καὶ νὰ πλουτίσῃ ἐκ τῶν ἰδρώτων καὶ τοῦ αἵματος τῶν ὑποδούλων, μυρίας ἐφευρίσκων προφάσεις πρὸς τὴν ἐπιβολὴν χρηματικῶν ἀποζημιώσεων (δ'ξερεμέ) ἢ ἐκτάκτων εἰσφορῶν'.

Ἄλλ' ἀπαισιώτερος πάντων ἦτο ὁ φόρος τοῦ αἵματος, τὸ παιδομάζωμα (ἀτζέμ ὀγλάν), ἐξ οὗ ἀπηρτίζετο τὸ φοβερὸν τάγμα τῶν γενιτσάρων (jen tscheri). Διεξήγετο δὲ τὸ παιδομάζωμα μεθοδικῶς κατὰ τετραετίαν καθ' ἅπαν τὸ τουρκικὸν Κράτος, ἐξαιρέσει μόνον τῆς ΚΠόλεως, τῆς Ρόδου καὶ ἄλλων νήσων, τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Μάνης καὶ τινῶν ἄλλων πόλεων. Κατὰ τὴν ὀρισμένην ἐποχὴν προσήρχετο εἰς ἐκάστην Κοινότητα τούρκος ἀξιωματικὸς μετὰ γραφέως, κομίζων σουλτανικὸν φερμάνιον περὶ τῆς στρατολογίας τῶν παιδῶν. Προσεκάλει τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς δημογέροντας νὰ προσαγάγῃσι πάντας τοὺς παῖδας, προσεπαπειλῶν τὰς ἐσχάτας τῶν ποινῶν διὰ τοὺς παρακούοντας, ἀποκρύπτοντας ἢ φυγαδεύοντας τὰ τέκνα αὐτῶν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐλαμβάνετο τὸ πεμπτημόριον τῶν ἄλων παιδῶν, εἰς ἐκ δέκα οἰκογενειῶν ἢ, ἐξ ἐκάστης οἰκογενείας ἡλικίας 6 ἢ 7 ἐτῶν. Ὑστερον ὁ ἀριθμὸς τῶν λαμβανομένων παιδῶν καθορίζετο αὐθαίρετως ἐκ τῶν στρατιωτικῶν ἀναγκῶν, ἔθην ἐλαμβάνοντο οὐ μόνον εἰς ἐξ ἐκάστης οἰκογενείας ἀλλὰ καὶ δύο καὶ τρεῖς, πολλάκις δὲ καὶ αὐτὸς ὁ μονογενής, ὅστις πρότερον ἐξηρηίετο, καὶ οὐ μόνον 6 ἢ 7 ἀλλὰ καὶ 10 καὶ 15 ἐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ πολλοὶ γονεῖς πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἀρπαγῆς τῶν τέκνων αὐτῶν ἐνύμφεον αὐτὰ μικρὰ τὴν ἡλικίαν, οἱ στρατολόγοι συνελάμβανον διὰ τὸ τάγμα τῶν Γενιτσάρων καὶ τοὺς ἐγγάμους παῖδας, ἔτι δὲ καὶ τοὺς πρὸς ἀποφυγὴν τῆς στρατολογίας προσερχομένους εἰς τὸν ἰσλαμισμόν. Διότι, ἄλλως τε, πάντες οἱ στρατολογούμενοι χριστιανόπαιδες ἐξἰσλαμίζοντο, ὑποθαλλόμενοι ὑπὸ ἰδιαιτέραν στρατιωτικὴν ἀγωγὴν. Αἱ δυστυχεῖς μητέρες τῶν ἀρπαζομένων παιδῶν ἠῤῥχοντο εἰς τὸν Θεὸν ν' ἀποθνήσκῃσι

1. A n d r e a d é s, σ. 8-9. G. G e r v i n u s, Ἱστορία τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος μετὰφρ. Ἰ. Περδάνογλου, ἐν Ἀθῆναις 1864-5, τ. Α' σ. 7. O i k o n ó m o u, Λόγοι, σ. 231, 257 ἐξ. E t o n, II, 83 ἐξ. E l s n e r, σ. 329 ἐξ. R a y m b a u d, I, 110 ἐξ. J o s. P. d e T o u r n e f o r t, Relation d' un voyage du Levant fait par ordre de Roy, Lyon 1717, I, 44. Φιλήμονος, Δοκίμιον περὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, σ. 22 ἐξ. Δ. Βικέλα, Ἡ Ἑλλάς πρὸ τοῦ 1821, «Παρνασσός» Η, 1884, σ. 101. Μάμουκα, Τὰ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος, ἐν Πειραιεῖ καὶ Ἀθῆναις 1839 1852, ΙΑ' 309-323. Ὁ Δούκας, Χρονογραφία σ. 287 σημειοῖ περὶ τῶν τούρκων «φιλοχρήματων γὰρ ὄν τὸ γένος τοῦτο, εἰ καὶ φονεὺς πατρικῶς ἐμπέσοι ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν, διὰ χρυσοῦ ἀπολύουσι».

αὐτὰ ἐγκαίρως ὅπως μὴ εἰσάγονται εἰς τὸ τάγμα τῶν Γενιτσάρων. Ἐκλαιον δὲ καὶ ᾠδύροντο κατὰ τὰς φρικώδεις στιγμὰς τῆς ἀπαγωγῆς αὐτῶν. Ἐν Ἠπεύρῳ δ' ἐπεκράτει συνήθεια, καθ' ἣν τὴν πρώτην Κυριακὴν μετὰ τὴν ἀπαγωγὴν τῶν παιδῶν προσήρχοντο εἰς τὸν ναὸν οἱ γονεῖς πενθηφοροῦντες καὶ ἐτέλουν μνημόσυνον αὐτῶν, ὡς ἀποθανόντων. Ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας ἐξηκολούθησε τὸ ἀπάνθρωπον ἐκεῖνο παιδομαζώμα τῶν χριστιανοπαίδων, ἀλλὰ βραδύτερον κατέπαυσεν, εἰσαγομένων εἰς τὸ τάγμα τῶν Γενιτσάρων τῶν τουρκοπαίδων, ὅτε τὸ τάγμα ἐξεφυλίσθη καὶ διεφθάρη ἐντελῶς καὶ παρήκμασεν. Ἄλλ' ἐκτός τῶν διὰ τὸ τάγμα τῶν Γενιτσάρων συλλεγομένων παιδῶν, συνεχῶς ἀπήγοντο ἔλως ἀθαιρέτως ἐκ τῶν ἐλληνικῶν νήσων καὶ τῶν παραλίων πόλεων καὶ κωμῶν παῖδες διὰ τὸν τουρκικὸν στόλον. Εἰς τοὺς ναυτολογουμένους ἐκείνους δὲν ἐπεβάλλετο ὑποχρεωτικῶς ὅπως εἰς τοὺς Γενιτσάρους ἢ ἐξώμοσις, ἀλλ' ἦτο καὶ τοῦτο μεγίστη συμφορὰ διὰ τοὺς ὑποδούλους, οἵτινες μετὰ θρήνων καὶ στεναγμῶν ἀπέτιον τὸν φόρον ἐκεῖνον τοῦ αἵματος¹.

Δὲν ἦσαν δὲ μόνον ὁ ἀνθρώπινος δεκατισμός, ἡ ἀδιάλειπτος αἱμοραγία καὶ οἱ φόροι τὰ μέσα δι' ὧν κατεπιέζοντο οἱ ὑπόδουλοι χριστιανοί. Ἡ ἀχαλίνωτος ἀθαιρεσία τῶν ἐν ταῖς Ἐπαρχίαις τυραννίσκων πασάδων καὶ ἄλλων ὑπαλλήλων, οἵτινες ἐν ἐκάστη στιγμῇ ἠδύνατο ν' ἀφαιρέσωσι τὴν περιουσίαν, τὴν τιμὴν καὶ τὴν ζωὴν τῶν ὑποδούλων, καθίστων τὸν βίον τοῦτο ἀδιάπαυστον μαρτύριον. Οἱ ὑπόδουλοι χριστιανοὶ δὲν εἶχον δικαίωμα νὰ ζῶσιν ὡς ἄνθρωποι· ἦσαν δοῦλοι ἐν τῇ φρικτοτέρᾳ ἐννοίᾳ τῆς λέξεως, πωλούμενοι καὶ ἀγοραζόμενοι ὡς τὰ κτήνη².

¹ Ἦδη πρὸ τῆς ἀλώσεως ἔτι τῆς ΚΠόλεως οἱ τούρκοι εἶχον συστη-

1. Ἰ ψ η λ ά ν τ ο υ ἐνθ' ἀν. σ. 761-4. 708 ἐξ. Φι λ ἡ μ ο γ ο ς ἐνθ' ἀν. σ. 14. Π α π α ρ ρ η γ ο π ο ῦ λ ο υ, ἐνθ' ἀν. Β, 442 ἐξ. Μ ο σ χ ο θ ά κ η, ἐνθ' ἀν. σ. 21-23. Δ. Γ' ρ. Κ α μ π ο ῦ ρ ο γ λ ο υ, Ἀνανδρομαρῆς, ἐν Ἀθήναις 1915, σ. 26-7. Δ. Β ι κ έ λ α, ἐνθ' ἀν. σ. 107. J o. M. H e i n e s s i i, *Abbildung der alten und neuen gr Kirche* κτλ. Leipzig 1711, *Anhang I*, 16 Ἰπελογίσθη ὅτι εἰς 5.000.000 περίπου ἀνῆλθον οἱ ἐκ τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ἀρπαγέντες ὡς γενίτσαροι ἐλληνόπαιδες, Π α π α ρ ρ η γ ο π ο ῦ λ ο υ, ἐνθ' ἀνωτέρω. Πρβλ. Ἀ ν θ ῖ μ ο υ Π α π α δ ο π ο ῦ λ ο υ, Ὁ ὑπόδουλος ἐλληνισμός τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος, ἐν Ἀθήναις 1919, σ. 20 ἐξ. Τ ο ῦ α ὕ τ ο ῦ, Οἱ ἔλληνες ὑπὸ τοὺς τούρκους, Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν Β' 1925, σ. 96.

2. Ἀ ν θ ῖ μ ο υ Π α π α δ ο π ο ῦ λ ο υ, ἐνθ' ἀν. σ. 86 ἐξ. Πρβλ. τ ο ῦ α ὕ τ ο ῦ, Ὁ ὑπόδουλος Ἑλληνισμός τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος, σ. 25 ἐξ.

ματοποιήσει τὴν αἰχμαλωσίαν καὶ τὴν δι' αὐτῆς ἀπόκτησιν καὶ πώλησιν δούλων. Μετὰ τὴν κατάκτησιν πόλεώς τινος ἠχμαλωτίζετο οὐ μόνον ὁ ἔνοπλος ἀλλὰ καὶ ὁ ἄμαχος πληθυσμὸς ἄνευ διακρίσεως γένους ἢ ἡλικίας. Οἱ σουλτάνοι ὅπως καθιστῶσι προθύμους τοὺς στρατιώτας, παρῆχον ἄδειαν σφαγῆς καὶ λεηλασίας ἀλλὰ καὶ αἰχμαλωσίας τῶν κατοίκων. Κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Θεσσαλονίκης (1430) ὁ σουλτάνος Μουράτ α'. διὰ διαγγέλματος πρὸς τὸν στρατὸν παρεχῶρει εἰς αὐτὸν πάντα ὅσα εὕρισκοντο ἐντὸς τῆς πόλεως, ἄνδρας, γυναῖκας, παιδία, χρυσόν, ἄργυρον, ἀφίνων δι' ἑαυτὸν τὴν πόλιν μόνην. Τὸ αὐτὸ ἔπραξεν, ὡς εἶδομεν, καὶ ὁ πορθητῆς τῆς ΚΠόλεως Μεχμέτ. Ὅσάκις σουλτάνος τις ἢ ἀξιωματικὸς ἤθελε νὰ φρονέσῃ αἰχμαλώτους, ἔδιδε τὸ ἀντίτιμον αὐτῶν εἰς τοὺς στρατιώτας. Ἀλλὰ πολλάκις οἱ τοῦρκοι ἐποιοῦντο ἐπιδρομὰς κατὰ ἐλληνικῶν πόλεων καὶ ὀλοκλήρων ἐπαρχιῶν πρὸς αἰχμαλωτίσιν τῶν κατοίκων καὶ πώλησιν αὐτῶν ὡς δούλων. Συνέβαινε δὲ πολλάκις νὰ αἰχμαλωτίζηται σύμπας ὁ πληθυσμὸς πόλεώς τινος χάριν τῆς δουλεμπορίας, καὶ οὐχὶ σπανίως αὐθαίρετοι διοικηταὶ ἐκήρυσσον εἰς κατάστασιν αἰχμαλωσίας τοὺς κατοίκους πόλεων καὶ χωρίων, εἰσπράττοντες παρ' αὐτῶν χρήματα πρὸς ἐξαγοράν. Κατὰ τὰ ἔτη 1458 καὶ 1460 ἐκ τῆς Πελοποννήσου ἠχμαλωτίσθησαν περὶ τὰς 60.000 ἑλλήνων, οἵτινες ἐπωλήθησαν ὡς δούλοι. Μετὰ διετίαν ὁ Μεχμέτ κυριεύσας τὴν Μυτιλήνην, παρέδωκεν εἰς τοὺς Γενιτσάρους ὡς ἀνδράποδα πρὸς πώλησιν τὸ ἐν τρίτον τοῦ πληθυσμοῦ. Κρατήσας δὲ δι' ἑαυτὸν τεσσαράκοντα αἰχμαλώτους καὶ διατάξας τὴν κατατόμησιν αὐτῶν μετενόησεν ὕστερον καὶ ἐπώλησεν αὐτοὺς ἀντὶ χιλίων χρυσῶν νομισμάτων¹. Τινὲς τῶν αἰχμαλώτων ἠδύναντο νὰ ἐξαγοράσωσιν ἑαυτοὺς διὰ λύτρων ἢ διὰ χρεωστικῶν ὁμολογιῶν. Πολλοὶ δὲ εὐποροὶ χριστιανοὶ καὶ ἡ Ἐκκλησία ἐξηγόραζον αἰχμαλώτους.

Ἀλλὰ συνήθως οὗτοι ἐπωλοῦντο ὡς δούλοι ἐν ταῖς ἀγοραῖς τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Αἰγύπτου, αἵτινες ἦσαν πάντοτε πλήρεις πωλουμένων δούλων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν. Ὄρισαν δὲ οἱ σουλτάνοι καὶ ἰδιαιτέρον φόρον ἐπὶ τῆς δουλεμπορίας. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς δὲ τοῦ Μουράτ α'. ἡ ἀγοραία τιμὴ ἐκάστου δούλου ἀνῆρχετο εἰς 125 ἄσπρα. Ὁ πωλῶν δούλον ὤφειλε νὰ πληρώσῃ εἰς τὸ δημόσιον 20 ο)ρὸ ἐπὶ τῶν εἰσπράξεων. Ἐν ταῖς ἀγοραῖς εὕρισκοντο εἰδικοί εἰσπράκτορες τοῦ φόρου τούτου παρακολουθεῦντες τὰς ἀγοραπωλησίας τῶν δούλων. Δὲν ἦτο δὲ ἀσυνήθης ἀγρία σκηγή, καθ' ἣν διερχομένου τῆς ἀγορᾶς χριστιανοῦ τινος, ὁ κάτοχος δούλου ἐμαστίγωνεν αὐτὸν ἀνηλεῶς διὰ νὰ προκαλέσῃ τὸν οἶκτον

1. Δ ο ὄ κ α ς, σ. 287-337.

πρὸς ἐξαγορὰν τοῦ δούλου. Ξένοι περιηγηταὶ μετὰ φρίκης περιέγραψαν τὰ ἄγρια θεάματα τῶν ἐν ταῖς ἀγοραῖς πωλουμένων δούλων. Φρικτοτέρα καθίστατο ἢ θέσις γυναικῶν καὶ παρθένων, αἵτινες γυμναὶ ἐξετίθεντο πρὸς τοὺς ἀγοραστάς καὶ αἵτινες ἠγοράζοντο πολλάκις ὑπὸ τῶν ἀκολάστων, ἀλλὰ καὶ μετεπωλούντο ὡς ἀνδράποδα. Ἡ κατάστασις αὕτη ἐξηκολούθησε μέχρι τῶν πρώτων δεκαετηρίδων τοῦ 19^{ου} αἰῶνος.

Τοιαύτης μεταχειρίσεως ἀξιούμενοι οἱ ἀτυχεῖς ὑπόδουλοι παρὰ τῶν κατακτητῶν τούρκων ἐστεροῦντο, ὡς ἦτο ἐπόμενον τῶν δικαιωμάτων εὐνομούμενης πολιτείας, μὴ δυνάμενοι ἐν περιπτώσει ἀδικίας παρὰ μουσουλμάνου νὰ τύχωσι τῆς κυβερνητικῆς προστασίας. Ἦτο δ' ἐκτρωματική ἢ ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης παρὰ τοῖς τούρκοις. Οἱ δικασταὶ ἐξέδιδον ἀποφάσεις ἐπὶ τῇ βάσει ψευδομαρτυριῶν ὑπὲρ τοῦ πλειοδοτοῦντος ἀντιδίκου. Ὑπῆρχον μάλιστα τούρκοι ἔχοντες ἐπάγγελμα τὸ ψευδομαρτυρεῖν ἐν τοῖς δικαστηρίοις. Ὁ χριστιανὸς δὲν εἶχε δικαίωμα νὰ παραστή ὡς μάρτυς ἐνώπιον τουρκικοῦ δικαστηρίου, ἐξήρχετο δ' ἐξ αὐτοῦ κατεστραμμένος, δοῶν ἡναγκάζετο νὰ καταφύγῃ εἰς αὐτό. Οἱ ἐντιμότεροι τῶν ἀνθρώπων ἐκινδύνευον καθ' ἐκάστην στιγμὴν ν' ἀπολέσωσι καὶ περιουσίαν καὶ ζωὴν, ἐπὶ τῇ ἀπλῇ καταθέσει δύο ἢ τριῶν ψευδομαρτύρων. Οὐδέποτε δ' ἐτιμωρεῖτο τούρκος φονεὺν χριστιανόν, ἀλλὰ χριστιανὸς ἀμυνόμενος ἀν ἐτόλμα νὰ ἐγγίσῃ τούρκον ἢ νὰ κτυπήσῃ αὐτὸν ἐτιμωρεῖτο συνήθως διὰ θανάτου, ἢ ἐραβδίζετο ἀνηλεῶς καὶ ὑπεβάλλετο εἰς θαρύτατον πρόστιμον¹.

Οἱ χριστιανοὶ κάτοικοι ἀμειγῶν Κοινοτήτων εἶχον ἄνεσιν τινα, ἀλλ' οἱ ἔχοντες συναίκοις τούρκους ἐστεροῦντο πάσης ἀνεσέως. Ἐξαιρετικῶς μόνον τρεῖς ἡμέρας κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα εἶχον τὸ δικαίωμα οἱ χριστιανοὶ νὰ διασκεδάζωσιν ἐν ταῖς ὁδοῖς². Τὸ λοιπὸν

1. R a y m b a u d, ἐνθ' ἄν. I, 111-112. E t o u, ἐνθ' ἄν. 98, 101. T o u r e n e f o r t, II, 31. Οἰκονόμου, Λόγοι, σ. 253. Βικέλα, ἐνθ' ἄν. σ. 105. Μάμουκα, ἐνθ' ἄν. IA, 313. Μελτ. Καραθοκυροῦ, Τὰ δίκαια (νόμοι) καὶ τὰ δικαστήρια ἐν Τουρκίᾳ - Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» ΚΕ, 1904, σ. 189 ἐξ. τ ο ὕ α ὕ τ ο ὕ, Études sur l'organisation de la justice en Turquie depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours, Paris 1903.— Un coup d'oeil respectif sur les progrès réalisés en Turquie au point de vue des réglemens et de procédures des tribunaux nizamiés etc. Paris 1903.

2. E l s n e r, ἐνθ' ἄν. σ. 330-331. Κούμα, Ἱστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, Ζ, 369. Β. Α. Μυστακίδου, Ἐπὶ τῇ ἀλώσει. Ἡ μετὰ τὴν ἄλωσιν, Μωάμεθ ὁ κατακτητὴς, Ἑλληνικὸν Ἔθνος, Πατριαρχεῖα, σ. 28 29 προβλ. τὰς αὐτόθι μαρτυρίας.

τοῦ χρόνου διάστημα προσεπάθουν νὰ μὴ φαίνωνται καὶ νὰ μὴ ἀκούωνται. Δὲν εἶχον τὸ δικαίωμα οἱ χριστιανοὶ νὰ ἐνδύωνται πολυτελεῶς, ἀλλ' ὑπεχρεοῦντο νὰ φέρωσι ταπεινὰ καὶ πένθημα ἐνδύματα, ἕπως ἔχωσι καὶ τὸ φρόνημα ταπεινὸν καὶ συνεσταλμένον¹. Ἦσαν καθωρισμένα τὰ χρώματα τῶν ὑποδημάτων καὶ τοῦ περι τὸ φέσιον σαρκίου, ὅπερ ἦτο διάφορον διὰ τοὺς Ἕλληνας, Ἀρμενίους καὶ Ἰουδαίους· ὠρισμένα ἦσαν καὶ τὸ χρῶμα καὶ τὸ σχῆμα τοῦ καλπικίου, δι' οὗ οἱ προὔχοντες ἐκόσμου τὴν κεφαλὴν αὐτῶν. Ἐπὶ ποινῇ θανάτου ἀπηγορεύετο εἰς τοὺς χριστιανοὺς νὰ χρωματίζωσιν ἐξωτερικῶς τὰς οἰκίας των διὰ χρωμάτων, ἅτινα μετεχειρίζοντο οἱ τούρκοι πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν· τὸ χρῶμα τῶν μὴ τουρκικῶν οἰκιῶν ἔδει νὰ εἶναι πένθημον πάντοτε. Ἀπηγορεύετο εἰς τοὺς χριστιανοὺς τὸ ἱππεύειν ἵππον, ἐπετρέπετο δὲ μόνον τὸ ἱππεύειν ἡμίονον ἢ ὄνον, ἀλλὰ καὶ πάλιν δσάκις καθ' ὅδον συνήντων πεζοποροῦντα τούρκον ὄφειλον ν' ἀφιππεύωσι καὶ παραδίδωσιν εἰς αὐτὸν τὸ ὑποζύγιον, ἢ ἂν συνήντων ἔφιππον τούρκον ὄφειλον ν' ἀφιππεύωσι μέχρι οὗ διέλεθῃ πρὸ αὐτῶν. Οὐχὶ σπανίως τούρκοι πεζοποροῦντες ἠνάγκασον τοὺς παρατυγχάνοντας συνοδοιπόρους χριστιανοὺς νὰ κύπτωσι καὶ νὰ ἱππεύωσιν αὐτούς, χρησιμοποιοῦντες τοὺς δυστυχεῖς ἀντὶ ὑποζυγίων. Χριστιανοὶ καθήμενοι καθ' ὅδον, ὄφειλον, εἰς ἐνδειξιν τιμῆς ν' ἀνίσταται κατὰ τὴν διάβασιν τούρκου. Ἐπῆρξαν ἀληθῶς ἀπερίγραπτοι οἱ ἐξευτελισμοί, εἰς οὓς ὑπεβάλλοντο οἱ ὑπόδουλοι χριστιανοί².

Παρὰ τὰ προνόμια καὶ τὰ δίκαια, ἅτινα κατεκύρωσεν ὁ πορθητῆς τῆς ΚΠ. καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ ἀνεγνώρισαν, ἡ Ἐκκλησία καὶ ὁ ἐν αὐτῇ ζῶν χριστιανικὸς λαὸς ὑπέστησαν βαρῦτατον διωγμὸν. Οἱ Σουλτᾶνοι περιήρχοντο εἰς ἀνακολουθίαν πρὸς ἑαυτούς, παραβιάζοντες τὰ ἐκάστοτε διὰ τοῦ εἰς τὸν Πατριάρχην καὶ τοὺς Ἀρχιερεῖς χορηγουμένου βερατίου ἀναγνωριζόμενα δίκαια καὶ προνόμια. Ἐὰν ἡ παραβίασις τούτων ἦτο συστηματικὴ καὶ διεξήγετο κατὰ πρόγραμμα τελείας αὐτῶν καταργήσεως, δὲν ὄφειλετο δὲ μᾶλλον εἰς ἀθαιρεσίαν, θὰ καθίστατο κρισιμώτερα ἡ θέσις τῶν ὑποδούλων ἐν τῷ τουρκικῷ Κράτει. Εὐτυχῶς δὲ τὸν κίνδυνον τῆς τελείας αὐτῶν καταργήσεως προελάμβανεν ἐκάστοτε, διὰ μυρίων τρόπων, ἡ Ἐκκλησία, ἔχουσα πάντοτε ἀδιάρρηκτως πρὸς ἑαυτὴν συνδεμένους τοὺς ὑποδούλους³.

1. Π. Κ ο ν τ ο γ ι ἄ ν ν η, Οἱ προστατευόμενοι. σ. 32.

2. R a y m b a u d, ἐνθ' ἄν. II, 437. J o r g a, ἐνθ. ἄν. II, 437. S a v a r y, Lettres sur la Grèce, Paris 1788, σ. 262. E t o n, ἐνθ' ἄν. II, 98. Δ. Β ι κ ἔ λ α, ἐνθ' ἄν. σ. 102. Ο ἰ κ ο ν ὄ μ ο υ, ἐνθ' ἄν. σ. 280-281.

3. S c h m i t t, ἐνθ' ἄν. σ. 12, 43.